

ליבו המרובע של הכרך

ז'ניה לארסון

מאנגלית: מרים שטיין-גרומסן

ז'ניה מרצינקובסקה-לארסון, סופרת שוודית, גדלה בבית יהודי-פועלי בעיר התעשייתית בפולין לודג'. היתה חברה ב"בונד". בשנות המלחמה היתה בגיטו לודג', באשוויץ וברגן-בלזן והגיעה לשוודיה עם הצלב האדום הבינלאומי לצורך שיקום רפואי. ספרה הראשון The shadows of the wooden Bridge ראה אור ב-1960. מאז פרסמה עשרה ספרים, רובם על נושאים יהודיים. ספרה האחרון Stadens fyrkantiga hjarta "לבו המרובע של הכרך" הופיע בשוודיה ב-1980, שנתיים לאחר שהיא ובעלה ביקרו בעיר הולדתה לודג'.

ובחזרה. היא הביטה בידית הדלת ובדלת שפתחה פעמים כה רבות. החדר היה מלא אנשים, חכרים של הוריה: הגלאורים, אמה החורגת של הלגה, ציואט, הנמרץ והעליל, שהלגה כה נקשרה אליו, דוד ברוך או איזידור טוכובר, או אחד מבני-הדודים, ומאוחר יותר גם גרגור מאיזלס, קצרה-הראייה, שמבטו גילה סקרנות גוברת והולכת. איך היה כאן מקום לרבים כל כך?

היא נהגה לחבק את הוריה — אמה עזרה בחנות ככל שיכלה — ולאחר מכן לצאת דרך החנות לחדר האחורי החשוך בצל המדרגות החיצוניות. זה היה העולם הגדול הראשון שגילתה. משם יצאה דרך מעבר צר לחצר המרוצפת אבנים עגולות ועלתה לדירה שכקומה הראשונה...

"מה עכשיו, טרו?" שאל אלן.

"מה שחייבים לעשות", לחשה.

"את מוכנה להסביר?"

"אלן", אמרה, "אני רוצה לעבור דרך החנות, דרך החדר האחורי, ולצאת מפתח הדלת האחורית לחצר, פעם אחת אחרונה, זה הכל, עוד פעם אחת בחיי רוצה אני לעשות זאת."

האישה הגדולה עמדה מאחורי הדלפק. כשראתה את טרו, השתנתה ארשת פניה. החיך וטוכי-הלב מאמש נמוגו. כל גופה התאבן ופניה הרחבות לבשו ארשת נוקשה ונוטרת. היא נעצה בטרו מבט קפון. מכורן. פניה פני-אבן דוממות. מעיניה הזועפות פרצה השינאה הישנה — גלויה ומוכרת — ועברה לטרו.

אולם טרו האנדברג משטוקהולם כבר לא יכולה היתה לסגת. עיניה פגשו את מבטה הקר של האישה. "פעם גרנו כאן, לפני המלחמה — הסכירה — בחנות הזו היתה לאבי כריכיה..."

האישה לא ענתה. היא רק הביטה בטרו ולא אמרה דבר. אלא שטרו מוכרחה היתה לבוא לכאן. מאחוריה עמד אלן וורנר; אי-שם מטפסת דבורה שלה על המצדה ואילו קוני אינה יכולה להינתק מבייתה.

בשוודיה קוני ויוהאן והנכדים, ואלן ונינה ורולף וכל חבריהם. אן-לוואיו ופטר לינדברג... היא הרגישה כיצד אוחז אלן רכות בנורעה. הוא ראה את הארשת שעל פני האישה והבין. נוכחותו שוב הפרידה בין מציאות וסיטו. היא לא נסוגה עוד.

"אנחנו גרנו מעבר לחצר בקומה הראשונה", המשיכה.

ואז התכופפה האישה מעל הדלפק שהפריד ביניהן. "כל זה ידוע לי", הפסיקה אותה בכת אחת, ללא גינונים ובאיבה. "מה את רוצה?" השינאה והאיבה היו כה בולטות. הן נשקפו בעוצמה כה רבה מפניה של האישה, עיניה, גופה מאובנים מכעס, עד שטרו ידעה את תשובתה למשאלתה עוד טרם ביטאה אותה.

"אתם רוצים לעבור דרך החנות לחצר?" חזרה אחריה האישה. "לשם מה? אין כאן מה לראות. זו החנות שלי, לא הבית שלך!"

נ הג המונית הצעיר ליווה אותם מהשכם בבוקר. וטרו רצתה לוודא פעם נוספת: גיטו לודג'... הייתכן שטעתה? הייתכן שגם לא נותר דבר? מאומה?

לנהג המונית היו עיניים טובות וחיוורות. מקריח כטרם עת, אך עם תלתלי שער עבים בירדו על עורפו והוא היה ידידותי ומאוד השתדל לעזור. "הבחור בסדר גמור", אמר אלן וורנר, כשהוא נזכר בחמדנות החצופה כה נתקלו בוארשה, כאשר כל הדלתות נפתחו בזכות שטרות חמשת הכתרים. "כן", ענתה טרו. "הוא... בסדר. הוא צעיר מכדי לזכור את סוף שנות השישים. עשר שנים בגילו, זה המון. הארס לא מקנן בקרבו והוא יודע מי אני."

בסבלנות נסע והיפיש אחרי שמות הרחובות ומספרי הבתים ונעזר במפה. אנתה צער נפלטה מפיו. לא, שום דבר... הבתים שטרו חיפשה, החצרות שרצתה לראות, אינם קיימים עוד. אין זו טעות... אין מצבה, אפילו לא לוח זיכרון. אך אולי ימצא משהו במשרד הרישום העירוני או במוזיאון. "לא", אמרה טרו, "לשום מוזיאון. לבית-הקברות היהודי."

אז סיפר להם, שבסוף שנות החמישים הקימו מצבה בכית הקברות הישן שגבל באיזור בו היה פעם הגיטו. הוא חיפש במפה ונסע אל כותל הלבנים הארוך שטרו זכרה ועצר ליד שערי ברזל גדולים, נעולים. שנים לא נפתחו. בהכנעה הצביע לעבר המצבה: הנה היא, אך אסור להיכנס. מהרחוב אפשר היה לראות רק את חלקו העליון של האובליסק. זו הפעם הראשונה שמישהו שאל אותו על הדרך לשם — הסביר במבוכה.

הוא סובב את המונית, נכנס לרחוב אחר וטעה בדרך. לפתע עצר וירד ליד שער קטן מעץ שבצידו האחד של קיר הלבנים הארוך. הוא פתח את השער והביט פנימה.

"הנה", אמר. "אכנס אתכם, אבל אל תשימו לב אלי. אני אחכה."

טרו הביטה בפשפש העץ ואחר-כך בנהג. "לא, לא עכשיו", אמרה לפתע, "שיניתי את דעתי. ניסע למקום אחר..."

"בסדר גמור". הוא חזר והתיישב מאחורי ההגה. "לאן שתרצו. אבל עכשיו אנחנו יודעים לפחות איך להיכנס. לאן לנסוע?"

הנהג הצעיר והנחמד היה אולי מופתע במקצת, אך לא ניסה לשדלם. "רק לכיכר הדרומית?" שאל בתמיהה. "הרי אם אתם כבר כאן ולא במהרה תשובו..." הוא נולד בעיר הזאת, בעיר המשתרעת עתה הרכה מעבר לכיכר הזו, מתפשטת דרומה ביופי שכונה: גנים ציבוריים, פסי-ירק רחבים, תכניות לבנייה מודרנית, פתוחה ורחבת ידיים, ברמה שאינה נופלת מהרמה הבינלאומית המתקדמת ביותר; גינות יפות, כבישים רחבים שנסללו מתוך מבט לעתיד — יש כל כך הרבה לראות! חבל שתתיריים מבזבזים זמנם בוארשה, כשלוודו כל כך מעניינת. האם זה כאמת לא מעניין את הגברת והאדון משוודיה? בעונג רב היה מראה להם הכל.

"האמינו לי, כרגע שנצא ממרכז העיר הסואן והמאובק, עם שרידי משכנות העוני סביב הכיכר הדרומית — אגב, עומדים להרוס אותם — תתגלה לעיניכם עיר מעניינת, מתקדמת, רחבת ידיים..."

כן, שם התחיל האיזור הכפרי. בלב כבוד נדה טרו בראשה. היא לא חשבה אפילו לבקש מאלן וורנר, לא, תודה. רק את החצר המרובעת ותו לא. ובית קטן בכיכר. משימה זו לא תגזול זמן רב ואחר-כך יחזרו למלון כרגל. אך מה שסיכמו לגבי הערב בעינו עומד: חבכה צריך לחזור לוארשה והשכם למחרת לנסוע בחזרה לשוודיה. צריך לאסוף אותו במועד שנקבע...

הם הגיעו. הנהג עצר את המונית, יצא ופתח את הדלת.

"אתם יכולים לסמוך עלי, אמר.

"אני יודעת."

"אחכה לפני המלון ואקח אתכם לתחנת הרכבת ואדאג שהאדון יעלה על הרכבת הנכונה ושיהיה לו מקום טוב." העינים הרכות והחיוורות הביטו בנוסעיו ברצינות.

"בהצלחה", פלט במהירות כלאחר-יד ונסע.

טרו הביטה במונית המתרחקת ורק כאשר נעלמה מעבר לפינה, אמרה ברוך, "תודה לך, ידידי."

שוב עמדו בכיכר הדרומית וטרו הביטה בכית בו נולדה. כחלון, בו נתגבכו עתה כלי חרסינה זולים, שם נהגה לראות את אביה עובד, כדרכה לבית-הספר

קשישה, שפניה כמגולפות מעץ עתיק, חמקה לתוך החנות באין מפריע ושמה את השיחה. עכשיו נכנסה לתוך דבריה: "למה לא, תני לה להיכנס, גברת גראבובסקה". פסקה בשקט. "מה כל כך מוזר? אחרי הכל היא גרה כאן פעם..."

"אז מה?" נראה היה שהאישה מאחורי הדלת נאבקה עם עצמה, החזה הגבוה שלה עלה וירד עם נשימותיה הכבדות. לפתע נראה היה שהגיעה לכלל החלטה.

"לכו לחצר מסביב," אמרה קצרות. "אפתח את הדלת האחורית." "בואי, גברת נאדל," אמרה הקשישה. "נלך לחצר. אולי כדאי שאציג את עצמי. אני מילנה ינדק. השכן שלי אמר לי ששאלת עלי. קבלתי גם את ההודעה שלך."

שטופת שמש. הכאר השקועה משכה את העין מיד, והגן, כורע תחת עומס גירולי הסתיו הבשלים, ושערוי הנעולים מאחור. הילדים, היו שם היום חמישה, ארבע בנות ובן, מסביב לכאר. הילדות עדיין בחצאיות קיץ והילד במכנסים קצרים צהובים, חולצה לבנה וכובע קש עם סרט אדום סביב. הם היו באמצע משחק, אך כשראו את שלושת האנשים עוברים באכול הצטופפו יחד. האישה השמנה הזקנה ישבה על שרפרף נמוך, כמו אמם. היא לא נעה והעמידה פנים כאילו שלא ראתה שאלן וורנר ברח אותה לשלום בחמימות ובפשטות. היא נותרה לשבת כשמבטה תוהה.

מימין לאבול. כצעדים איטיים צעדה טרוז... אל הדלת האחורית של הכריכיה. ושם, מאחורי מדרגות העץ, חלונות ביתה הראשון. השנים כמעט לא שינו דבר, הקונכייה נותרה, כאילו מעולם אחר, אותה קונכייה — ריקה. אלא שעתה כיסה וילון את החלון שמאחורי מדרגות העץ, פיסת בד ממורטת שחסמה את מבטה. נטע זר.

"עוד רגע," הרגיעה אותה גברת ינדק כשהיא נוגעת בה בידה המגויידת והכלווייה, משנתארכה הציפיה. "אולי לקוח?"

לבסוף נפתחה הדלת. ככוח אך רק קמעה. ובפתח עמדה בעלת חנות החרסינה, גב' גראבובסקה. בעקשנות ובכוח החזיקה בידית הדלת כשהיא חוסמת בכל גופה את הכניסה, את הדרך פנימה, שטרוז זכרה היטב אלא שפתע היתה ורה לה. גב' גראבובסקה הביטה בטרוז מלמעלה למטה מבלי להניד עפעף. גוש של שינאה. ואז אמרה, "ובכן, הצצת דיין בכל הערבוביה? זה מה שרצית לראות? ובכן, ראיית מספיק!" והדלת נטרקה ונסגרה שנית. ישר בפניה של טרוז.

"זה היה חייב לקרות," היו המלים שאמרה לאלן. טרוף! למה ציפית, טרוז? מה או את מי רצית לפגוש? הביטי בילדים. הם משחקים בחצר שעדיין קיימת. רגליהם רצות על פני החצץ והעשב ומתחת חבויות האבנים העגולות היפהפיות, שעליהן אין הם יודעים דבר. כאילו מאומה לא קרה. משום שלא נותר מי שיספר את הסיפור, רק הקונכייה הריקה נותרה. לילדים היפים, הנקיים והמאושרים האלה בחצר היא לב ליבו המפעם, ליבו המרובע של הכרך — בדיוק כמו אז לגביה ולגבי דב זאילברג ומיטה וילדיה הרבים של גב' מאיזל... "טרוז..."

אלן הגיח את ידו על כתפה של טרוז והיא פנתה אליו. היא חייכה, למרות שענינה היו זוגיות, מכוסות דוק של קרח. "אין דבר, אלן," אמרה בשקט. "זה לא חשוב יותר. באמת, לא היתה לאישה שום סיבה להכניס אותי."

"סליחה, גברת נאדל," אמרה מילנה ינדק. "כל כך חם היום, חשבתי שאולי אוכל להציע לכם כוס מיץ? אני גרה עדיין באותו מקום." טרוז בלעה את רוקה. טוב, זה יהיה הדבר האחרון שתעשה בחצר. "כן, בבקשה," ענתה, "ברצון."

בחדר, בו גרה פעם משפחת ינדק, ובכניסה, בה היתה קשורה העז הכחושה, לא היו חלונות. קרני האור היחידות חדרו מבעד לזכוכית שבתצי העליון של דלת הכניסה, אבל גם בשעות היום הבהירות ביותר לא חדר לשם אור רב, שכן היה עליו להיכנס בעד המעבר הצר ששימש לבנדיקט ינדק סדנה פתוחה מראשית האביב עד שלהי הסתיו. תמיד היה חשוך שם, הלחות נטפה מהקירות. לא היו להם לא חשמל ולא מים בבית.

עכשיו היה חשמל ומים וגם ביוב, היא גרה שם לבד. הנגר נפטר לפני עשרים שנה, סיפרה להם גב' ינדק. הוא היה תשוש, גמור. ריאותיו חרלו לפעול ובסופו של דבר הכניעו אותו.

ומה עם כל הילדים, שכדי להצילם עבד כפרך? הבנות? הבנים? גב' ינדק נתנה למים זלזום, כדי לצננם, הוסיפה מעט מיץ פטל אותו מזגה מכד קרמיקה.

בן אחד — רק בן אחד מילדיהם — לא נפטר משחפת, והפך לנהג אוטובוס בפוזנן שמפרנס משפחה גדולה.

"לגבינו, האנשים הפשוטים, הדברים לא השתנו," אמרה. "אנחנו טורחים ומייגעים עצמנו ולא משיגים דבר, כן, יווס כריסטוס, רצון אלוהים הוא..." ומה עם החצר, שאלה טרוז. ועם בעל הבית ראסק? והגן, למי הוא שייך ולמה הוא נעול? למה עדיין אסור לילדים לשחק שם?

"הדבר לא שייך לאיש. הכל שייך לעיר, למדינה," הסבירה גב' ינדק. "אבל בנו של בעל הבית הזקן, אנטוני ראסק, השתלט גם על הדירה ממול. כך שיש להם הרבה מקום, שתי דירות גדולות לארבעה אנשים."

"אצל מי המפתח לגינה?"

"אצל אנטוני ראסק," ענתה האישה, כאילו היה הדבר מובן מאליו. "אבל הגינה לא שלו. הוא רק חוכר אותה ומשלם רמי חכירה. ככה זה צריך להיות, לא כן? כוונתי, שהוא משלם עבור זה. כל עוד הוא משלם..."

שיויוון. סוציאליזם. הדיקטטורה של הפרולטריון. פולין העממית. והיום כמו בעבר יכולים הילדים לראות רק את הירק בחזית הבית ואת העצים מבעד לחרכים. מותר להם רק לחלום על ארץ הפלאות הסמוכה, שם פורחים הילך ועצי הפרי והאגוז באביב, והעשב עבה וירוק כשמיכת פוך ושזיפים ותפוחים תלויים על הענפים בסתיו. אך להיכנס נכצר מהם. מאז ומתמיד לימדו גם את הילדים שראתה בחצר, שלגבי אנשים מסויימים פתוחה ארץ הפלאות בעוד היא סגורה לאחרים, וכך תישאר.

"לי זה לא משנה," אמרה גב' ינדק. "שיהיו לו הדירה והמפתח לגן, ממילא זה רק עד לאביב."

"הכיצד?"

"הגיע הזמן שנרע זמנים טובים יותר והדבר עומד להתרחש סוף-סוף. שנים דובר על כך שהעירייה זקוקה לקרקע הזאת, כיוון שהיא כל-כך מרכזית. אבל צריך שיהיה לאנשים מקום לגור, ובפברואר נעבור כולנו לאיזור מגורים חדש והם יורסו את הבנינים האלה. באמת שהגיע הזמן. אנשים חיים כאן כמו עכברושים..."

ברגע הנכון הגיעה. טרוז הביטה בגב' ינדק. בעוד חודשים ספורים ייעלם הכל. כל הבתים שהיו שייכים לאדונים וינסנטי, בולסלאו ועכשיו לאנטוני ראסק, הבניינים עם שלושים, ארבעים או אולי חמישים המשפחות יהרסו כליל. גם החצר והבאר שאי-אפשר להשתמש בה, ייעלמו. אכן צדק הנהג הצעיר: הכל ייהרס... כל האתר הרועע.

טרוז חכתה. היא התבוננה בחלון של הנגר בנדיקט ינדק, השכן היחיד מאותם ימים, שעוד זכר את מי שגר כאן לפניו, ומדוע ולאן נעלמו. היא חיכתה. לא, אף לא שאלה אחת. אפילו לא עליה, כתו של הכורך אלי נאדל. כאילו נפרדו רק אתמול וחזרו ונפגשו היום — ובינתיים לא קרה דבר. למרות שטרוז לא זיהתה את גב' ינדק לגב' ינדק היה עוד יותר קשה להכיר את טרוז.

טרוז חיכתה. אך בסופו של דבר מוכרחה היתה לשאול את השאלה, את השאלה האחרונה שאמורה היתה לשאול בחצר הזו. "איך זה כאן עכשיו, גברת ינדק?"

"איך זה?" חוזרה גב' ינדק, מבלי לרדת לעומק דעתה. "כן, אני מתכוונת לפולין ללא יהודים. ללא כולנו כאן, בחצר. האם אנחנו לא חסרים לכם?"

גב' מילנה ינדק שתקה. היא הביטה בטרוז ולאחר מכן הסכה מבטה. וטרוז שוב חייכה את אותו חיוך משונה עם הדוק המאובן בעיניה, משום שכבר ידעה את התשובה... אלא שרצתה לשמוע אותה מפיה, בקול רם. זה הדבר האחרון שרצתה לקחת עמה מהחצר המרובעת עם האבנים העגולות הקבורות מתחת לחצץ ולעשב. התשובה חייבת להיאמר בקול רם, כך שתוכל לשמוע את המלים, לקחת אותן עמה.

"האם אנחנו חסרים לך, גברת ינדק?"

"האם, אני..." גב' ינדק השפילה מבטה כהיסוס. היא נעה בעצבנות על כיסאה. "כן?"

"לי אישית... אין זה משנה."

זהו! זה נאמר.

גב' ינדק היתה אישה ישרה, שלא רצתה לשקר וגם לא היתה לה סיבה לכך. ומדוע שלא תהיה כנה עם זרה, שהיא עצמה הזמינה לביתה והשקתה במיץ פטל. היא נשארה נאמנה לעצמה: אישה פשוטה, תשושה, מזדקנת — ועד כמה שזכור היה לטרוז, שכנה טובה וסובלנית שמעולם לא תקפה את הילדים היהודים או לעגה ללבוש החריג, הכמעט מזרחי של הגברים הדתיים.

טרוז קמה, חיוך נייר הזכוכית על שפתיה ועיניה החומות, עטויות הדוק, שחורות כמעט.

לא היה עוד מה לומר. היא הושיטה ידה לגב' ינדק, שלחצה אותה כאילו התראו יום קודם ולמחרת יפגשו שוב — מבלי לייחס כל חשיבות אחת לשניה.

דרך החצר והאבול. ושוב לכיכר הראשית. אך הפעם לא התבוננה טרוז סביב. אלן וורנר, ששחק ולא הפריע במשך כל השיחה עם גב' ינדק, נטל את זרועה מבלי לומר דבר.

"אחוז בי, אלן," לחשה. "אחוז בי חזק."

"אינני יודע מה לעשות, טרוז."

"יקירי, אנחנו עוזבים הערב."

אולם עד אז נותרו עוד שעות רבות ואלן וורנר הבטיחו: הם יטיילו לאורך הכביש הראשי, מהקצה ועד לתחילת הרחוב ליד מצבת קושצ'ווסקו. מאחורי המצבה היתה העיר העתיקה, לא כל כך עתיקה בהתייחס לגילה של העיר. לאורך רחוב זה נרדפו אל תוך הגיטו. כשפונים ימינה מגיעים לאחזר זמן מה לבית הקברות היהודי, הדרך שסבה, אהרון טוכובר, הלך ברגל. טיול בדרך הראשית, שלא הסתיים לעולם...

בדרך בה הלכו עתה טרוז האנדברג ואלן וורנר, הלך לפניו מסע ההלוויה. אלא שאז הלכו באמצע הכביש... מהכיכר הדרומית לבית הקברות הולכים למעלה משעה, אולי שעה וחצי.

"אלוהים, טרוז! האם באמת יש לך כוח?"

"אל תאמר דבר, רק אחוזו כי..." טרז הביטה בו כמבט החדש, בעינים הגדולות והחומות, שדוק מוזר הפכן לשחורות. "יהיה בסדר. אני מוכרחת". אלן נסוג, אך נשאר בקרבת מקום. הוא הזכיר לה את חוט החיים הדק שרצתה לדבוק בו, שכן הזמן הלך והתקצר. חוט דק זה הוביל למציאות שונה מזו שעמדה לפניו. אלא שעכשיו אפילו נוכחותו לא יכלה לחדור אל תוך כדידותה. שום נוכחות לא היתה יכול לעשות זאת. "אותי אל תקחי בחשבון, ענתה לה דבורה. קוני רק הנידה ראשה במבוכה ופלטת קצרות "לא, תודה..." כמה טוב שהיה להם הכוח להתנגד. שהרי עכשיו היא עומדת כאן לכדה אל מול אחת מאמיתות חייה.

צדקו היהודים הזקנים, אלה השומרים האחרונים על השרידים ההולכים ונעלמים, הזקנים המרופטים הללו, שעצם קיומם בעיר הזאת ובארץ הצביע בבירור ובכאב על היחלשות עמם המוחלטת. "אל תחזרי לעולם", אמרו לה. "אין לך מה לחפש כאן. אנחנו לא שומרים על החיים, כי אם על המוות."

והם צדקו. משום שמסביבה היה המוות. מעולם לא היתה מסוגלת להשלים עם זאת, לקבל זאת. היא השתדלה שלא לחשוב על-כך משום שיותר מדי אהבה את החיים ומשום שלמוות כל-כך הרבה פנים. לכן הפנתה תמיד פניה אל החיים כעקשנות ובהתלהבות: אל היום, אל הלילה, אל השעות ואל הדקות החולפות, בהם רוצה היתה להחזיק, לדעת שהיא נושמת, לחוש, שבכל מקרה ועל אף הכל — היא חיה וקיימת.

לא היה אל מה לחזור. אפילו לא אל הקברים. המתרחש בבית-הקברות היהודי הישן אינו מעניין איש. ייתכן והיהודים הזקנים — שומרי האחרונים של המוות — יצליחו להמשיך ולדפדף במיסמכים שנותרו לפליטה, ייתכן ויוכלו להמשיך עוד זמן מה לשרך את רגליהם לבית-הכנסת האחרון, ושם, עטופים בטליתותיהם, למלמל תפילות על גרות שבת ולהלל את השם ואת שלום השבת. אך החיים מהירים מקצב נשימתם וכמהרה לא יהיה להם זכר.

חסרי-אונים יהיו נוכח השקט הנורא של הסוף הקרב ובא. הם לא יוכלו למנוע גם את ההתנוונות, ההתפוררות והרקב בבית-הקברות שאיש שוב לא זקוק לו. הם לא יוכלו לשנות דבר לגבי הריקנות או לגבי היעדרותם של כל הדורות החיים, שהיו צריכים לבוא אליו לבכות את מותיהם. משום שמכל אלה שהיו צריכים להיות היום בחיים, לא נותר אפילו אפר. לכן, כל מה שהיהודים הזקנים, השומרים האחרונים, המתעקשים להישאר על משמרתם, יכולים לעשות, הוא לראות, להרהר ולאסוף עדויות, שאיש לא יבוא לדרוש.

לא היה מי שירים את המצבות ההפוכות, לאיש לא היה איכפת. לא היה גם מי שיחפש אחרי קברים בין העשבים הגבוהים, אולי היה מוצא או מצבות אחרות, שמונחות עמוק באדמה, חבויות...

"למען החופש, השיוויון והאחוה הקימו חברים את האבן הזאת." טרז זכרה שכתובת זו ניצבה לאורך קצהו התחתון של גוש השיש השזור-כחול-וורוד, שעליו התנוסס שמו של פרל קופר. בכל מקרה, לשווא היתה מחפשת את המצבה. ולשם מה.

ללא רוח חיים, מנותקים לגמרי מהכרך, כשחומה גבוהה מפרידה בינם לבין שאר העיר, הולכים וקרכים זה אל זה — בית-הקברות וכית-התפילה, שבעבר היה כה יפה ועשיר בקישוטים, בהנעה אל כליון ושכחה.

ולעדים האחרונים, לזקנים היהודים העייפים עד מוות, אין כוח להתנגד. כל מה שיכלו עוד לעשות הוא לעלעל בדפי החיק המצהיבים וללחוש: "אל תחזרי לעולם."

מוות, כרת, רקב...

וטרו ניסתה להיצמד בחוקה אל החוט הדק של החיים האלה, אל הזכרונות והתמונות שנשאה בקירבה: בכל פעם שהיתה בבית-הקברות הזה, היה סתיו. והיא היתה עדיין ילדה קטנה. בכל מקום צמחו פרחים כערוגות ועל הקברים, שמעולם לא פחדה מהם, משום שעדיין לא הבינה מוות מהו. אך תמיד היה זה בסתיו. וכשצעדו בשדרת העצים הרחבה, היה זה כאילו דרכו על שטיח עבה ומוזהב של עלי-שלוכת, שרשרשו והתלחשו כשדרכו עליהם. ולמרות שכמה גברים ניסו לגבב אותם לערימות גדולות, חמקו להם העלים וחזרו כריקוד אל השדרה. הקרקע כולה בערה בשלל גוונים של צהוב-אדמדם, אדום-חום וירוק-צהבהב של עלי-התרזות, הארזים והליבנים. הם בהיקו גם על הענפים, כאשר שיחקה השמש באמירי העצים.

בית-הקברות היה גדול דיו לכל יהודי העיר, עניים כעשירים. ידם של העניים היתה משגת בקושי להציב לוח על קברות יקיריהם, שלא לדבר על מצבה, אך הם עשו זאת ורעבו ללחם לאחר-מכן, אם היה צורך. העשירים בנו לעצמם ארמונות-מוות בבית הקברות...

האמידים האמינו שנכוננו להם חיי נצח על אדמת פולין. גם לאחר המוות. בשאונותם בנו לעצמם מקדשים, בנייני קבר מלכותיים וארמונות שיעמדו לעד וזיכרו לצאצאיהם את הכח הגשמי שהיה למשפחותיהם. בהתאם למעמדם העדיפו להיקרב בארונות מתים עם שלל קישוטים ופיתוחים, בין עמודי אבן איתנים ומעליהם — כיפות צריחים — תיכוננם של מיטב האדריכלים — במרחק בטוח משלדיהם של העניים.

בחייהם עשה אותם חלק קטן מעושרת לאדוני האומנויות, לנדבנים, למיטיבי-חולים ולפטרונים של ילדים. רבים גם תרמו ביד נדיבה לקידומה של העיר המתפתחת. הענק הובלע-כל, שארובותיו הנוקשות מושטות כזרועות ציד לעבר שמים שחורים תמיד, רווי עשן בתי-חרושת.

ארמונות המתים נותרו כשהיו. אפילו אוזב לא העז לטפס על מדרגותיהם. גם הגזעים המרקיבים של העצים המתים, שנשענו כנגד עמודי השיש, לא יכלו להזיק. אך לאיש לא היה איכפת שעמדו שם.

איש גם לא שאל על האחרים שהיו קבורים כאן: הסופרים, השחקנים, הטרוכדורים והמוסיקאים, רבנים ידועי-שם, הוגי-דעות ופילוסופים, אתאיסטים, ציונים וסוציאליסטים, מטיפים לדת ופטריוטים פולנים. כצל השואה, עם תהליך ההרס המתמשך, הפכו לפתע כל אלה הקבורים באדמת פולין לשוויים. את כולם שכחו באותה מידה.

הם היו זרים. להרף-עין אחד של ההיסטוריה ביקרו בארץ הזאת, אהבו אותה ונעלמו... כמעט מבלי להתיר עקבות, מבלי שאיש ישאל עליהם.

היה זה כדיוק לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, לפני ארבעים שנה. המשולש שווה-הצלעות, עם תכולתו החיה, החל מיטלטל בקצב גובר והולך ממוקד אחד לשני, לשלישי, עד שהפך לגלגל מידרדר אחורה מהר יותר ויותר. ללא התחלה וללא סוף התגלגל במעלה ההר, נגד זרם ההסטוריה.

טרז עמדה באותו מקום... באותו יום. בכנפי מחשבה אדירים טאטא הכוח העצום שהוא הזיכרון, החי ארבע עשרות שנים, כאילו היו רק שבריר שנייה בהסטוריה, לא יותר מגרגר אבק בעין-החיים. שם, באותו מקום, עמדה, כעמוד שעליו מונח גשר בין העבר להווה, כורע תחת העומס העצום. שכן, העמוד ניצב באדמת כרן, והיא עשתה סיבוב שלם.

והזרים העייפים, הנכנעים והאדישים, שטיילו על פני הרחובות המוכרים, הרחובות שנותרו עתה כקונכיית ריקות, אנשים אלה, שמעולם לא ידעה, הפכו לנגד עיניה ליותר ויותר מעורפלים, מטושטשים ושקופים. לפתע כאילו פשטו צורה, היא הכירה אותם וראתה את עצמה לפני ארבעים שנה.

היא היתה צעירה. היא עמדה שם בשמש, בין המון אנשים, ותלתלי שערה החומים כנחושת הבהיקו כזהב טהור. פזורים בהמון יכלה לראות את הזקנים והפיאות של היהודים הדתיים ואת הפאות הנכריות של המטרונות הארוקות. מאחוריה עמד סימון טלמן, ורועו סביב כתפה. במרחק מה עמדו מיטה זילברברג והלגה קופר.

הוריה של טרז היו בכית עם הכידרמנים, שבאו אליהם להתייעצות חשובה, ואכיו של גרגור מאיזל היה שקוע בתפילה מאז השכם בבוקר. כולם היו שם. משום שעדיין היו כולם בחיים... מהמקום בו עמדה עתה, בקצה הדרך הראשית, יכלה לראות הכל והכל היה כמו אז: בתי-הדפוס לעתונים יהודיים, ספריות, המנהיגים הציוניים הסוציאליסטים. המתבוללים היהודים, שזמן רב ראו עצמם כפולנים והאמינו שמקבלים אותם ככאלה. וכל אותם הארגונים, האיגודים והמפלגות הפוליטיות. ומונו, שניגן בגיטרה, היה שם, וראדה, יהונתן, לולה, ניסק ולולק, כל המשפחות, העם כולו, עם תרבות יהודית, מזרח-אירופית, מיעוט בן שלושה וחצי מליון חיו עדיין בארץ ובתוך כל זה העיר שלה, שארובות בתי-החרושת לטכסטיל עטרוה כמגדלים, כיער מאובן, שחור-אדום, אל-מול השמים, שדווקא ביום המיוחד הזה לא היו מכוסים עשן, כי אם כחולים.

אלא שמלחמת העולם השנייה כבר החלה ומה שתשבה, שלעולם לא יקרה לה, שלא יקרה לעולם, כל עוד היא בחיים, החל מתרחש. המלחמה כבר פקדה אותה בעירה, ככיכר הדרומית, ולמרות שהכל עדיין נותר כשהיה, חדלה העיר להיות שלה.

לעומת זאת החל מיעוט גרמני ניכר — שכניה לשעבר, חבריה לעבודה וחברים, שבעקבות עלייתו של היטלר לשלטון — ומותו, שנתיים קודם לכן — של מרשל פילסורסקי הזקן, החלו להראות פנים אחרות. אותו מיעוט גרמני החל עכשיו להשתלט על העיר. פולין כבר היתה מובסת והם הפגינו שחצנות גלויה וכמשמר קדמי של הרייך השלישי באו לקבל בכרחה את בני-עמם המנצחים, בשמחת נצחון מטורפת. זמן רב חיכו לכך.

צבא המנצחים היה כדרך! הם ציפו לכואו. ובאמצע ההמון המצפה, בעולם מוכר עדיין, עמדו טרז נאדל וסימון טלמן. הם חיכו שם בשקט בין פולנים ויהודים שותקים ובין גרמנים מריעים, לבושי-חג, שבבת-אחת השתלטו על כל הרחובות.

הם קרכים. ההמון שואג לבואם! צבא מנצחים מתקרב! הם מריעים ומנופפים בדגלי צלב-הקרוס וזורקים פרחים לרגליהם. הורים מרימים את ילדיהם הקטנים, כדי שגם הם יוכלו לראות ולזכור. זרועות מורמות לברכה הנאצית, הנוער היהטלראי במדים, השאגות! תרועות הנצחון של המון הגרמנים למנצחים.

ומסכיב לסימון ולטרז עומדים יהודים אחרים בפנים קודרות ורציניות ומסכיבים פולנים בפנים רציניות, נחושות, ובכל מקום ים של גרמנים מנופפים בכל הכוח בדגלים נאציים. ותרועות הנצחון.

ואז הגיעו. בטור שאין לו סוף. דחיפות מאחור דחקו את סימון אחורה ואת טרז עם שורה הערמוני וגופה המתבגר, ישר לשורה הראשונה.

הצבא הנאצי צועד ונכנס העירה מדרום-מזרח. טור אחרי טור: שריוניות, טנקים, משאיות מכוסות פרחים, חיילים על אופנועים, על אופניים. ומאחוריהם חיל-הרגלים כשורות סגורות, ממושמות, בדרכס אל ליבה האנוס של העיר, אל סמל החופש שלה, אל מצבת תדאוש קושיוסקו ואל כיכר החופש.

חייל צעיר וצוחק בשורה הקיצונית של הטור הצועד, נתקל לפתע במבטה ונופף לה בזרועו שלום ידידותי. "הי, את, עלמה צעירה, מדוע כל כך

למד לשונך

קצה

ידיד המידע השמימי
התמחות המובילה המובילת של התמחות ללשון העברית
ערכת שושנה בתם

חור באריג, בדרך כלל מעובד סביב, המשמש לרכימת הפתור וכיריב. **מנגילת** full-needle.

הבחן בין **אבקה לבין לולאה**. הלולאה היא הצורה קטנה של אריג או של חוטים - מחוברת בשני קצותיה - לשם רכימת הפתור או להשחלת הגודה ופיריב. **מנגילת** thread loop eyel.

אבקה

ישו רבים **אבקאות**

לשון האבזם

רוכסן מתפרד

כל אחת מן היחידות, שהחפר מצטרף מהן **מנגילת** stitch.

כמה סוגי חכים הם, ואלה קצתם:

תף הכלקה תף בחפרי אריגי

תף אבקאות תף הדומה לשליכה על שפת האבקה

תף נסחר תף הנסחר בתוך הקיפול

תף מל תף כשפתי האריג כדי לשפרו מהחפוריות

תף קבוי תף בחפר, הדומה לתפר מכניתי בחכים גדולים, ומאפשר קיבוץ אריג במשיבת החים

תן דעתך: הכלקה, הכליב, סכליב, משרוש ב-ב-ב הם, ועניינם תפירה בחכים נמים. הקפד אפוא לבסא את הפייית הרפה בסוף התיבה במלים הכליב, סכליב ודומיהן, ולא תישמענה כעין מחליח וכיריב.

נפסק בעביל האקדמיה ללשון העברית כשיראת לציבור ע"י

קבוצת הסנה

ידידות-חברה ובעלת נגמ"ח
עיר-חברה ובעלת נגמ"ח
עיר-חברה ובעלת נגמ"ח
עיר-חברה ובעלת נגמ"ח
עיר-חברה ובעלת נגמ"ח

מצוברחת ורצינית היום? אנחנו הרי לא נראים מסוכנים, לא כן? היו לו פני נער, חיזורות ותמימות והוא צחק לעברה יחד עם חיילים אחרים שלידו - ונעלם. והמגפיים הצוערות המשיכו להשמיע את קצבן. טרו היתה מוצפת ים של אנשים. היא נסחפה בגל המתקדם עם הזרם שגאה בעקבות החיילים. לא מסוכנים...

וארבעים שנה קדימה ידעה טרו - את כל הסבל נותר לה עוד לסבול, את כל המוות נותר עליה עוד למות - בטרם תמות. ורק למעטים, לקומץ בלבד, נותרה הישרדות מהאימה לאחר שש השנים האלה. אך באותו יום, כאשר צבאו המנצח של היטלר הציף את עירה האנוסה והיא הגיבה בשתיקה לקריאתו העליזה של החייל הגרמני, ביום זה, שציין את ראשית חורבנו של כל עולמה, כשכל ההרג עוד עתיד לבוא, ביום בו עמדה באותו רחוב ובאותו מקום ועודה נערה צעירה בין חבריה וידידיה, כשקול צעדי החיילים מהדהד עדיין באוזניה, יכלה לראות כבחלום - בעוד ארבעים שנה...

מי את, טרו? גרגר אבק בתהום האפלה של ההסטוריה? הקשר שבין האתמול להיום? קשר העומד להישבר. עמוד שעליו מתחבר הגשר שבין התקופה שעברה לבין ההווה.

קול הצעדים נשמע בלתי-פוסק. כל כך קרובות שש השנים שאין לגעת בן - שנים שלגבי רוב האנשים נשכחו זה מכבר ונקברו כמו האכנים העגולות. היא נותרה אז לעמוד ברחוב, אך ידעה - בעתיד הרחוק, בעוד ארבעים שנה, יתרוצצו נכדיה, פטריק, סוזאן וגונוילה, על הדשא שמתחת לביתם של קוני ויוהאן נילטרופ, ב"פאראדאיז" בשטוקהולם שבשוודיה הרחוקה. שם יחכה לה אלן וורנר, איש יקר, עד שתחזור ממסע החלומות שלה. שם יהיה ביתה. וחבריה, בתנאי שהעמוד לא יקרס תחתיו מהעומס העצום של הגשר. ובעד קול הצעדים הקצוב והמתקדם, שכמו לא ייפסק לעולם, ולאורך כל השנים מלאות המוות ואולי החיים שלפניה, ידעה גם את היום הזה שבו ושבעוד ארבעים שנה, יחד עם רפאל, תדלג פתח הצעירה דבורה, מלאת-חיים וחופשייה מצוק לצוק בנוף הירחי, החום-אדום-צהוב, שמסביב לים המלח. ובאותה ארץ, שחלומה טרם נשלם, באותו יום בו נאנסה עיר הולדתה, ידלו צבר מגודל, עם שפם כשל סטלין, וכדואי צנום מסכיבות באר-שבע את ההסטוריה שלה עצמה ויעלוה מתוך חולות המדבר ליד העיר הישראלית החדשה ערד. הוא יושיט ידו לחלום, לחזיון שיקרא לו: השגעון שלו ובעוד ארבעים שנה תאמר הלגה: חלומי של אדם הוא כעשב במדבר - נשרף מהר ובלהט הקיץ אך חוזר לנבוט בשנה הבאה, בלתי-נכנע ויורק.

מה ערך חלומי של האיש הפשוט? מה ערך אמונתו, מאבקו, נבואתו? במהלך מסע-הנצחון של צבאות הנאצים, שכאילו לא נפסק לעולם, כמעט והכחידה הדמוקרטיה הגדולה ביותר בעולם עם שלם בשם הדמוקרטיה. ולאחר-מכן רדפו אותם מופגזים את אחיהם וגרשו אותם לים, אל מעבר לגבול. "אנשי הספינה" שטבעו. ילדי קמבודיה, נשים וגברים שנרצחו בידי שכניהם, והניצולים - אותם רבים שהרשו להם לגווע לאיטם כרעב לעיני העולם. לקול הצעדה הבלתי פוסקת, גוועו ונמקו מליוני אנשים במחנות המאסר הסובייטיים. הם ישכחו במהרה. מחר ישכחו אותם. מחר, בעוד ארבעים שנה.

כמו את כל אלה בבית-הקברות היהודי בוארשה, בלודז, ב... שכן, החיים נמשכים על-פי חוקים משלהם, הם מעדיפים להימשך ללא הפרעה, כרגיל. הטבע צייד את האנושות כמנגנון הגנה מזור. עם שלם כרע, נפל, ועמים רבים מושמדים ורצח-עם נמשך מסביב. אך נראה שבני-האדם מסוגלים להתגבר על הכל, אפילו על אכזריותם הם, על אי-אנושיותם. מלחמת-העולם השנייה רק החלה... טרו נאדל לא ידעה כמה זמן חימשך, כשהקשיבה לשאגות, לתרועעות הגרמנים, ל"חייל היטלר" ולקול צעדת החיילים. הכל עוד עמד להתרחש...

הופיע עקד 25 שנה ספר מחצית היובל לקיום בית-ההוצאה

הופיע עקד 25 שנה ספר מחצית היובל לקיום בית-ההוצאה

קרנל בע"מ

יצרני קרטון גלי ומיכלי אריזה

לוד, ת.ד. 65
טל. 054-28666
טלקס 31155